

Це філософсько-дидактичний принцип, на нього першим звернув увагу С. Потапов. Він писав, що мета криміналістики не тільки в сприянні розкриттю злочинів, як вчинених і таких, що готуються, а й у поданні суду наочного доказового матеріалу стосовно такого роду предметів або подій¹.

Отже, інформаційне забезпечення — це подання досудовим слідством суду доказового матеріалу, сутність якого допустимо інтерпретувати як компонент інтелектуальної слідчої діяльності або як функцію суб'єкта збирання доказів і надання джерелу та відображуваний ним інформації наочності й очевидності.

Надійшла до редколегії 27.11.02

В. Синчук, перший заступник прокурора Харківської області

Криміналістична класифікація вбивств

Важливою особливістю сучасного етапу формування окремих криміналістичних методик є необхідність його здійснення на підставі відповідних базових положень криміналістичної класифікації злочинів. І це не випадково, оскільки відсутність стрункого, логічно завершеного опису класифікаційних побудов об'єктів дослідження значно стримує розвиток криміналістики, негативно позначається на якості її розробок та ефективності впровадження наукових результатів у практику. Саме в цьому вбачається одна з найбільш актуальних проблем удосконалення методики розслідування злочинів взагалі і вбивств зокрема.

Тому найпершим із нагальних завдань, що постають перед ученими-криміналістами, слід вважати необхідність розробки принципів, процедур та інших аспектів побудови і використання криміналістичних класифікацій злочинів.

Концептуальною засадою запровадження категорії «криміналістична класифікація злочинів» є розуміння необхідності, з одного боку, здійснити її розмежування з кримінально-правовою класифікацією, а з іншого — забезпечити формування чіткої системи окремих криміналістичних методик. Справа у тому, що інтеграція наук кримінального циклу не могла не позначитися на відповідній ед-

¹ Див.: Потапов С. М. Вказ праця. — С. 5.

ності їх понятійного апарату, теоретичних концепцій, проблемах та шляхах їх вирішення. У цьому плані криміналістика органічно увірнула в себе значну кількість знань кримінально-правової та кримінально-процесуальної природи, що, безумовно, принесло значну користь в її теоретичних та прикладних розробках. У той же час вирішення специфічних завдань, що стоять перед криміналістикою, потребує розробки суто криміналістичних категорій. Більш того, відсутність останніх, перебільшення можливостей суміжних наук у деяких випадках може відіграти роль стримуючого чинника, що негативно впливає на розвиток криміналістичних знань. Певною мірою це стосується і криміналістичної класифікації злочинів.

Гене́за цієї категорії свідчить про достатньо складний шлях її становлення. Тривалий час криміналісти у своїх розробках спиралися головним чином лише на кримінально-правову класифікацію злочинів, що зафіксована в КК. Безумовно, така класифікація має всі підстави і певною мірою придатна для вирішення окремих криміналістичних завдань. Разом з тим поділ злочинів за розділами Особливої частини КК залежно від об'єктів посягання (родового, безпосереднього) обґрунтований з кримінально-правової точки зору, але далеко не у всіх випадках відповідним чином задовольняє потреби криміналістичної теорії і слідчої практики. Іншими словами, у нормах матеріального права відображені лише ті ознаки та властивості злочинів, котрі є істотними з точки зору кримінального закону. В них, зокрема, не враховується ситуаційний аспект злочинної діяльності, який є вельми важливим для криміналістики, оскільки його урахування дозволяє, наприклад, здійснити наукові розробки диференційованих методичних рекомендацій, що відображають специфіку розслідування схожих видів (або певного виду) злочинів залежно від того, є очевидці чи немає, в якому регіоні, в який час, у приміщенні чи поза ним вчинено злочин. Ці та інші ситуаційні чинники істотно впливають на специфіку здійснення розслідування, а саме: на його організацію і планування, висунення слідчих версій, визначення типових слідчих ситуацій та систем слідчих дій і заходів щодо їх розв'язання.

Отже, у кримінально-правових нормах не знаходять відображення ознаки, що є важливими у криміналістичному відношенні. Ось чому не дивно, що криміналістично схожі види злочинів, методика розслідування яких багато в чому однотипна, розташовані у різних розділах КК. Саме ці обставини спонукали криміналістів звернутися до розробки самостійної класифікаційної побудови як засобу впорядкування окремих категорій злочинів за їх криміналістично значущими ознаками.

Вперше пропозиції щодо криміналістичної класифікації злочинів були висловлені О. Васильєвим і М. Яблоковим. «Класифікація злочинів у методиці їх розслідування, — наголошували вони, — повинна виходити не із кримінально-правових характеристик, а із криміналістичних за різноманітними підставами, що мають значення для розкриття злочинів, механізму формування доказів»¹.

Пропозиції, висловлені провідними вченими-криміналістами, жваво обговорювалися у науковому світі, а ідеї криміналістичної класифікації набули подальшого розвитку. Разом з тим заяви деяких авторів щодо повної відмови від використання у методиці розслідування кримінально-правових характеристик серйозно критикувалися. Концептуальний висновок щодо цього питання було зроблено О. Колесніченком, який зазначав, що «припускаються певної неточності криміналісти, які нехтують значущістю кримінально-правих характеристик для класифікації злочинів у методиці розслідування окремих злочинів» і що «в основі класифікації злочинів на види (різновиди, групи та підгрупи) повинні лежати саме кримінально-правові ознаки, кримінально-правова характеристика завжди у загальному виді визначає методику. Те, що методика розслідування обумовлена багатьма криміналістичними ознаками (способом вчинення злочину та ін.), не виключає основоположного впливу на неї кримінально-правових положень»². Саме ця думка визначила головний напрямок подальшого розвитку криміналістичної класифікації злочинів.

Вагомий внесок у розробку даної проблеми зробили такі вчені-криміналісти, як В. Бахін, Р. Белкін, І. Возгрін, А. Волобуєв, В. Гавло, І. Герасімов, Г. Жирний, В. Корноухов, Г. Матусовський, В. Образцов, М. Салтевський, М. Селіванов, В. Танасевич та ін. При цьому слід зазначити, що найбільш активні дискусії точилися стосовно двох класифікаційних підстав: по відношенню до кримінально-правової класифікації злочинів і щодо ступеня узагальнення (рівня конкретизації) рекомендацій. Так, І. Герасімов запропонував класифікацію злочинів, яка сформована на підставі включення до неї родової і видової класифікації, що виходить з кримінально-правого поділу злочинів, та класифікацій за способом вчинення злочинів³. На думку І. Возгріна, класифікація злочинів може мати декілька рівнів конкретизації у зв'язку із застосуванням додаткових як кри-

¹ Криміналістика: Учебник для вузов / Под ред. А. Н. Васильева, Н. П. Яблокова — М., 1971. — С. 425.

² Колесніченко А. Н. Общие положения криминалистической методики расследования отдельных видов преступлений. — Х., 1976. — С. 14.

³ Див.: Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. — Свердловск, 1975. — С. 156–168.

мінально-правових, так і криміналістичних підстав подальшого поділу (одноступінчасті, двоступінчасті, тріступінчасті і т.д.)¹. Р. Белкін робить висновок про одночасне існування решти криміналістичних класифікацій злочинів, які можуть бути систематизовані стосовно елементів кримінально-правового складу злочину².

Найбільш вагомий внесок у формування криміналістичної класифікації злочинів було зроблено В. Образцовим³. Саме він здійснив фундаментальне дослідження цієї проблематики, розглянув питання розвитку і становлення теорії криміналістичної класифікації злочинів, охарактеризував її головні параметри, запропонував різноманітні варіанти побудови відповідних класифікаційних систем.

З огляду на викладене можна зробити висновки, які, на нашу думку, мають концептуальне значення щодо розглядуваної проблеми. По-перше, свого роду «чистої» криміналістичної класифікації злочинів об'єктивно існувати не може, тому що так чи інакше до неї входять об'єкти і елементи кримінально-правової класифікації, а ознаки, характерні для злочинів з кримінально-правової точки зору, використовуються як підстави для побудови криміналістичної класифікації цих явищ, тобто йдеться про відповідний синтез застосування положень різних наук кримінального циклу.

По-друге, криміналістична класифікація повинна здійснюватися на підставі криміналістично значущих ознак, з урахуванням закономірностей розвитку та функціонування об'єктів дослідження. Як відзначає Г. Жирний, «це також кримінально-правові ознаки, але саме вони визначають особливості розслідування або декількох злочинів різних видів (за класифікацією КК), або підвиду (різновиду) певного виду злочину»⁴.

По-третє, у криміналістичній класифікації мають місце такі різновиди злочинів, які виходять за рамки класифікаційних побудов, що за-

¹ Див.: Возгрин И. А. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. — Л., 1976. — С. 43.

² Див.: Бадкин Р. С. Курс советской криминалистики: В 3-х т. Т.3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. — М., 1997. — С. 326.

³ Див.: Танесевич В., Образцов В. Криміналістична класифікація злочинів і її значення для окремих методик розслідування // Рад. право. — 1977. — №9. — С. 85—89; Образцов В. А О криминалистической классификации преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. — М., 1988. — Вып.33. — С. 90—98; Ягоз ж. Классификация преступлений на криминалистической основе — важнейшее условие совершенствования теории и практики расследования преступлений // Оптимизация расследования преступлений. — Иркутск, 1982. — С. 22—33 та ін.

⁴ Жирний Г. Ю. Деякі питання криміналістичної методики // Матеріали наукової конференції «Конституція України — основа модернізації держави та суспільства. 21—22 червня 2001р., Харків». — Х., 2001. — С. 380.

стосовуються у КК, наприклад, так звані підвиди (різновиди) деяких видів злочинів, піддані диференціації за такими криміналістично значущими ознаками, як спосіб, умови, знаряддя злочину, місце його вчинення тощо. Сказане дозволяє констатувати, що криміналістична класифікація — більш диференційоване утворення, ніж кримінально-правова, що тісніше наближає її до запитів слідчої практики¹.

По-четверте, здійснення криміналістичної класифікації не є самоціллю, оскільки вона розглядається як підстава для побудови системи окремих криміналістичних методик.

На останньому висновку слід зупинитися докладніше.

Як зазначалося, процес побудови криміналістичної класифікації, а відповідно і класифікації окремих криміналістичних методик, знаходиться тільки на стадії свого становлення. Ця обставина породжує різноманітні підходи як до визначення класифікаційних рівнів окремих криміналістичних методик, так і до їх назв. Так, О. Васильєв висунув ідею щодо двох підстав поділу окремих криміналістичних методик. Першою він вважав слідчу ситуацію і окреслений нею напрямок розслідування початкового етапу, другою — криміналістичну характеристику злочину².

В. Образцов вважає такою єдиною підставою криміналістичну характеристику злочину³. І. Возгрін дійшов висновку про можливість поділу типових методик на 12 груп, а підставою для класифікації так званих особистих (спеціальних) методик, на його думку, можуть бути: місце вчинення злочину, особа злочинця, особа потерпілого та ін.⁴

Останнім часом з'являються нові погляди щодо проблеми класифікації криміналістичних методик. Вони стосуються головним чином поділу методичних рекомендацій за ступенем спільності (рівнем конкретизації). Так, Ю. Гармаєв виділяє такі рівні системи криміналістичних методик: загальні видові; загальні родові; загальні міжвидові⁵. Б. Лук'янчиков досліджує нетрадиційні методики розслідування, які розробляються за змішаними (криміналістичними)

¹ Див.: Журавель В. А. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування // Вісник Академії правових наук України. — 2002. — № 3 (30). — С. 162.

² Див.: Васильєв А. Н. О криминалистической классификации преступлений // Методика расследования преступлений (общие положения). — М., 1976. — С. 25–26.

³ Див.: Образцов В. А. К вопросу о методике раскрытия преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. — М., 1977. — Вып. 27. — С. 107.

⁴ Див.: Возгрин И. А. Вказ. праця. — С. 43.

⁵ Див.: Гармаев Ю. П. К проблеме классификации методик расследования преступлений // Тезисы Всероссийских криминалистических чтений, посвященных 100-летию со дня рождения профессора А. Н. Васильева: Москва, 16 апреля 2002 г. — М., 2002. — С. 65.

підставами і вживає для їх позначення назву — *вневидові методики розслідування злочинів*¹.

Г. Жирний і В. Журавель вважають найбільш вдалою трирівневу класифікаційну побудову системи окремих криміналістичних методик, до якої входять: 1) *групові* окремі криміналістичні методики розслідування (груп злочинів, класифікованих відповідно до групування їх в Особливій частині КК та на підставі криміналістично значущих ознак, притаманних декільком видам); 2) *видові* окремі криміналістичні методики розслідування (видів злочинів, які розрізняються в розділах Особливої частини КК); 3) *підвидові* окремі криміналістичні методики розслідування (підвидів чи різновидів, виділених з-поміж злочинів одного виду за криміналістично значущими ознаками)².

Розглянемо зазначену трирівневу структуру з погляду її придатності до формування системи методик розслідування вбивств.

Груповий рівень, який у наведеній класифікаційній побудові вважається першим, передбачає можливість об'єднання декількох видів злочинів у єдину методику їх розслідування на підставі притаманних цим злочинам криміналістично значущих ознак. Щодо групових методик як структурної одиниці системи методик розслідування вбивств, то йдеться про такі організаційно-методичні побудови, де вбивства є складовим елементом, наприклад, у злочинах, що вчиняють організовані злочинні формування, особи з дефектами психіки тощо. У таких методиках відображається інформація достатньо високого рівня абстракції, яка стосується здебільшого злочинної діяльності окремих категорій суб'єктів. Ця інформація дає лише загальні орієнтири щодо її застосування. Більш того, завдання слідчого ускладнюються і тим, що він змушений у всій сукупності даних відшукати ті відомості, які належать до предмета його дослідження (за умови, що ці відомості є у цій методиці), наприклад, у груповій методиці розслідування корисливо-насильницьких злочинів³ відшукати відомості щодо організації процесу розкриття та розслідування такого роду вбивств. Як навчальна модель групова методика розслідування вбивств має право на існування, але з точки зору практики застосування її навряд чи можна визнати оптимальною.

З числа запропонованих класифікаційних рівнів базовим, стрижневим є другий — *видовий рівень*, за яким і раніше формувалася си-

¹ Див.: Лук'янчиков Б. Є. Вневидові методики розслідування злочинів як напрямок удосконалення криміналістичної методики: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ: — К., 2001. — С. 9.

² Див.: Жирний Г. Ю. Вказ. праця. — С. 379–380; Журавель В. А. Вказ. праця. — С. 162–163.

³ Такого роду групові методики запропоновано В. Тищенко (див.: Тищенко В. В. Основные направления начального этапа расследования корыстно-насильственных преступлений // Актуальные проблемы государства и права. — Одесса, 1996. — С. 205–211).

стема окремих методик розслідування вбивств, оскільки він базується на кримінально-правовій класифікації цієї категорії злочинів, згідно з якою вбивства поділяються на:

- 1) вбивства без кваліфікуючих обставин (ч. 1 ст. 115 КК);
- 2) вбивства з кваліфікуючими обставинами (ч. 2 ст. 115 КК): а) вбивство двох або більше осіб; б) вбивство малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності; в) вбивство заручників; г) вбивство, вчинене з особливою жорстокістю, та ін.;
- 3) вбивства з обставинами, які пом'якшують покарання: а) вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК); б) вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК); в) вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК).

Дійсно, на практиці не у всіх випадках деякі з перелічених кримінально-правових ознак можуть бути застосовані для розробки самостійних окремих криміналістичних методик. Ось чому на відміну від кримінально-правової класифікації, де поділ злочинів здійснено за безпосереднім об'єктом, у криміналістичній методиці вбивств деякі суміжні склади, зазначені у КК, фактично об'єднуються в один вид. Саме це дало можливість сформулювати такі загальні методики розслідування вбивств, як: 1) за наявності трупа; 2) при виявленні елементів розчленованого трупа; 3) при зникненні особи з підозрою на насильницьку смерть.

Крім загальновидових методик розслідування вбивств можуть бути виділені і специфічні видові методики, тобто ті, що мають організаційну і тактичну своєрідність, передбачені самостійною статтею КК і не піддаються подальшій диференціації на відповідні підвиди. До таких видів вбивств може бути віднесено умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК).

Отже, у криміналістичній методиці розслідування вбивств на видовому рівні можуть бути виділені *загальні видові та специфічні видові* методики. До перших доцільно включити методики, розслідування вбивств за якими є типовими або відносно типовими, а до других — ті, що відрізняються індивідуальними рисами. При цьому більшість із зазначених різновидів у конкретному акті розслідування розглядаються як відповідні версії, що підлягають перевірці та з'ясуванню.

Вбивства можуть бути піддані в криміналістичних цілях класифікації за певними криміналістично значущими ознаками ще й на підвиди, наприклад, за суб'єктом, способом, умовами, місцем вчинення. Йдеться про вбивства, які виходять за межі відповідної статті КК, не перелічені в ній, але мають істотні криміналістичні ознаки, наприклад, вбивства, вчинені на релігійному ґрунті, вбивства у процесі протисто-

яння організованих злочинних угруповань, вбивства з інсценуванням тощо. З огляду на сказане постає завдання щодо розробки методик розслідування більш вузького кола злочинів одного виду, так званих підвидових методик, або *мікрометодик*. Саме ці методики наближають наукові рекомендації до запитів практики, дозволяють побудувати чіткі алгоритми поведінки слідчого у тій чи іншій ситуації. Зміст та структура підвидових методик (мікрометодик) відображають у найбільш концентрованому вигляді криміналістично значущу інформацію щодо конкретних кримінальних або слідчих ситуацій. Тільки у мікрометодиках найбільш повно можуть бути представлені статистичні показники відносно кореляційних залежностей між елементами криміналістичної характеристики певного підвиду вбивств.

Слід зазначити, що запропонована класифікаційна побудова є відкритою і може, і безумовно буде, доповнюватися новими методиками, нагальна потреба у розробці яких з'являється на підставі запитів слідчої практики.

Надійшла до редколегії 10.09.02

Я. Мишков, прокурор Балакліївського району Харківської області

Криміналістична характеристика хабарництва

Хабарництво як один із злочинів, що вчиняються посадовими особами, має криміналістичну характеристику, аналіз окремих елементів якої та їх взаємозв'язків дозволяє з достатньою ефективністю організувати розслідування злочину.

Криміналістична характеристика як система криміналістично важливих ознак та їх взаємозв'язків визначає побудову версій і встановлення особи злочинця¹.

Звернення до криміналістичної характеристики цього злочину обумовлено тим, що остання виконує дуже складні і значущі для

¹ Див.: Селиванов Н. А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования // Соц. законность. — 1977. — №2; Густов Г. А. Понятие и виды криминалистической характеристики преступлений. — М., 1984; Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений. — Х., 1985; Матусовский Г. А. О криминалистической характеристике преступлений // Криминалистическая характеристика преступлений. — М., 1984; Його ж. Криминалистическая характеристика преступлений // Криминалистика. — Х., 2001.